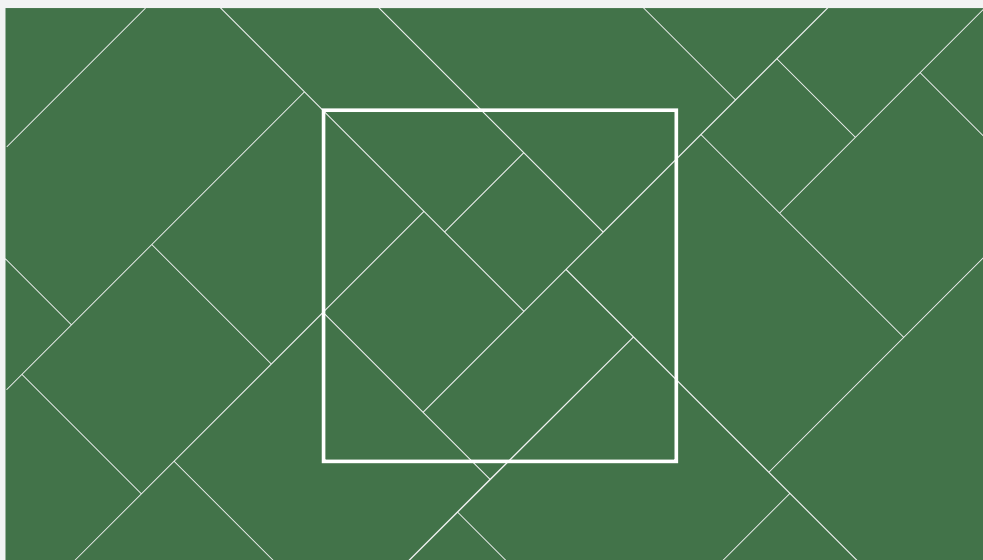

3

DAAGSE AARDBEVINGSOEFENING

Het tangram vindt zijn oorsprong in China. Het is een puzzel bestaande uit zeven stukjes. Het boek 'The Eight Book of Tan' bevat 700 uiteenlopende beelden die met de tangram te maken zijn.

Samen vormen de stukjes een vierkant.

Bij de aardbevingsoefening 2018 kwamen vele partijen bij elkaar en is enorm veel geleerd. De oefening bestond uit drie oefendagen, elk met drie oefendoelen. Dit vormt samen een (valse) tangram van negen stukjes.

De actualiteit van het gaswinningsdossier is vele malen groter, dan tijdens de aardbevingsoefening is beoefend.

Het vierkant van het tangram is dus ook een uitsnede van een groter geheel, waarmee Veiligheidsregio Groningen zich bezig houdt.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Opzet	8
Het scenario	10
De voorbereiding op drie dagen oefenen	30
Bevindingen en conclusies	34
• Hulpverlening en zelfredzaamheid in het veld	37
• • Zelfredzaamheid	37
• • Multidisciplinaire samenwerking	38
• • Beeldvorming en prioritering tijdens de veldoefening	39
• Optreden crisisorganisatie	41
• • Beoefenen werkwijze IBP	42
• • Bewustwording impact en omvang zware beving	43
• • Onderlinge samenwerking crisisteams	44
• Nazorg en herstelfase	47
• • Multidisciplinair samenwerken tijdens de nafase	48
• • Bewustwording impact en omvang nafase	49
• • Het concept Plan van Aanpak Nafase – herstell zorg Aardbevingen	50
Algemene conclusie en neveneffecten	52
Betrokken partijen	56
Methodische verantwoording	58
• Interviews	60

A full-page photograph of Mayor Peter den Oudsten. He is a middle-aged man with short, light-colored hair and glasses, wearing a dark blue suit jacket over a light-colored button-down shirt. He is standing outdoors in front of a brick building with large windows that have white vertical bars. The lighting is natural, suggesting daytime. The background is slightly out of focus, showing a tree on the left and a grassy area.

VOORWOORD

Burgemeester Peter den Oudsten

GRONINGEN

Op de ochtend van zaterdag 17 november 2018 klonk een gebulder door het prachtige dorp Zuidwolde. Het was een flinke aardbeving, die in bijna de gehele provincie Groningen te horen en te voelen was. Het zwaartepunt van de beving lag in de gemeente Loppersum, maar ook in het dorp Zuidwolde waren de effecten merkbaar.

De inwoners kwamen hun huizen uit om te kijken wat er aan de hand was, en wat er in het dorp is gebeurd. Ze troffen diverse incidenten en meerdere burens hadden hulp nodig. De Zuidwoldenaars waren even op zichzelf aangewezen. De hulpdiensten hadden namelijk hun handen vol aan het grote gebied dat is getroffen, dus deden de burens wat ze konden. Met eigen brancards, EHBO-sets en andere inventieve middelen lieten zij zien wat zelf- en samenredzaamheid betekent.

Dit was het startsein van een indrukwekkende driedaagse aardbevingsoefening. De eerste dag werden de inwoners en de hulpdiensten geoefend in het dorp Zuidwolde, op de tweede oefendag werd de gehele crisisorganisatie beoefend en de derde dag stond in het teken van de nase.

Het jaar waarin deze oefening werd georganiseerd en uitgevoerd, was ook op het gebied van de gaswinningsproblematiek een dynamisch jaar. De minister gaf te kennen in maart dat hij op termijn de gaskraan naar nul wilde draaien. Tegelijk werd de problematiek rondom de gezondheid en de maatschappelijke onrust vanwege de wijze waarop

de schade-afhandeling en de versterking verloopt, in dit jaar nog duidelijker.

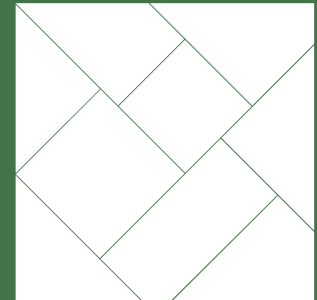
De Veiligheidsregio Groningen bereidt zich voor op de risico's die in de regio bestaan. Het risico op een zware aardbeving als deze is helaas nog steeds aanwezig. Het jaar 2018 werd al opgeschrikt op 8 januari door een aardbeving in Zeerijp. Recent zijn de aardbevingen van Westervijtwerd (22 mei 2019) en Garrelswear (9 juni 2019) reden genoeg om de aandacht voor dit risico te blijven behouden, zolang als dit noodzakelijk blijft.

De lijst met betrokken partijen aan de driedaagse oefening is indrukwekkend (pagina 56 en 57). Ik ben blij dat zoveel partners, zowel uit de regio als ook uit het land, samen met ons de oefening hebben beleefd. De bewustwording van wat kan gebeuren als er toch een zware aardbeving plaatsvindt, is vergroot, niet alleen bij onze eigen medewerkers, maar ook bij de vele inwoners en instanties die in de voorbereiding en uitvoering van deze oefening zijn betrokken geweest.

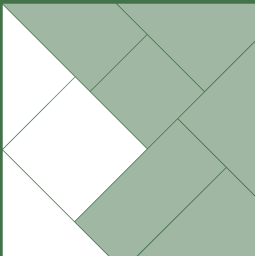
Hierbij spreek ik mijn dank uit aan allen voor deze betrokkenheid. De oefening heeft zeer veel leerpunten opgeleverd, ook voor alle diensten afzonderlijk. In voorliggende evaluatie leest u de leerpunten met betrekking tot de negen oefendoelen die vooraf gesteld zijn.

Peter den Oudsten

Op 17, 26 en 30 november 2018 vond de driedaagse aardbevingsoefening plaats. Tijdens deze dagen zijn verschillende facetten van een zware aardbeving in Groningen beoefend en besproken.

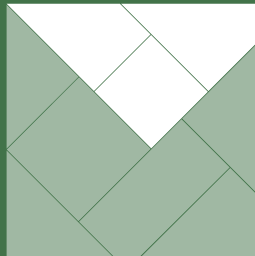

De oefening is opgesplitst in drie onderdelen:

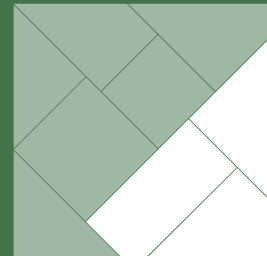
1

Hulpverlening en
zelfredzaamheid
in het veld

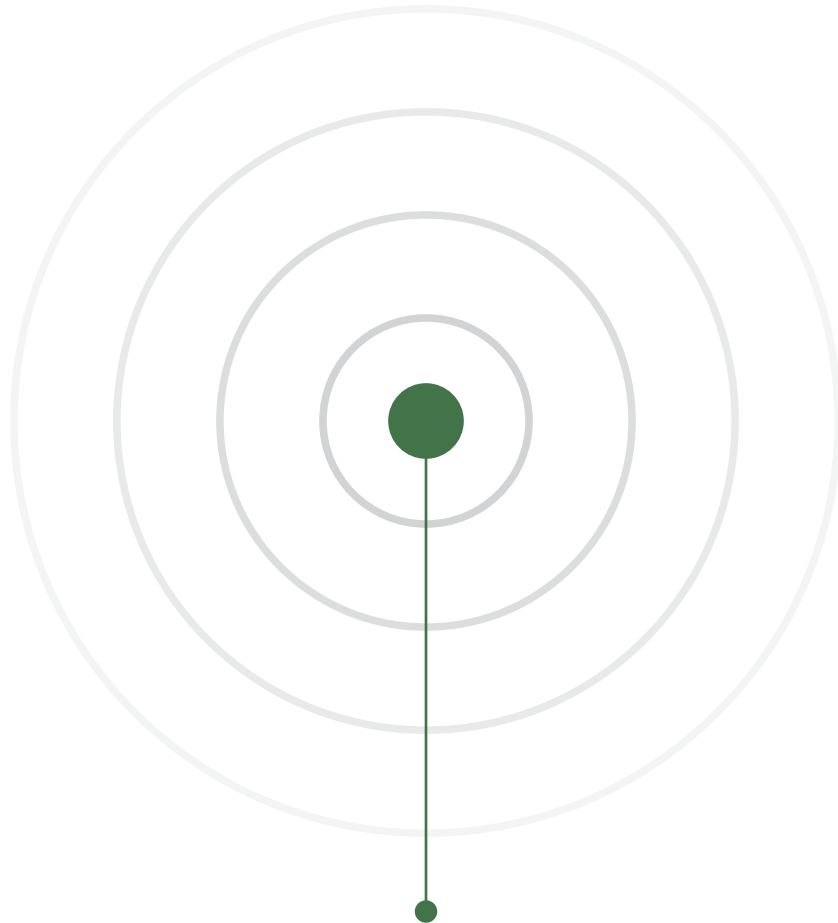
2

Optreden
crisisorganisatie

3

Nazorg en
herstelfase

De basis voor de oefendagen was een aardbeving van **M4.8** op de **schaal van Richter** met als epicentrum **Zeerijp**. Deze beving had effecten in **11 gemeenten** van de **Provincie Groningen**. Zie het volgende hoofdstuk voor een toelichting op het scenario.

Het scenario

Voor de drie oefendagen is een overall scenario ontwikkeld. Op basis van de bijeenkomsten en gesprekken met de vele instanties is het scenario opgebouwd. Benadrukt wordt dat ten behoeve van deze oefening voor dit scenario keuzes zijn gemaakt. Het is dus een fictief scenario en zeker geen voorspelling van de effecten van een zware aardbeving.

Scenario

Op maandagochtend 26 november 2018 wordt een groot deel van de provincie Groningen opgeschrikt door een enorme knal. Het is 7.08 uur. Veel mensen schrikken wakker. Anderen zitten al aan het ontbijt of zijn onderweg naar het werk. De aarde beweegt heftig. Het KNMI bevestigt dat het een aardbeving betreft met de kracht van M4.8 op de schaal van Richter, het epicentrum ligt bij het dorp Zeerijp (iets ten noorden van Loppersum). Dit is de zwaarste aardbeving die Groningen ooit heeft meegemaakt.

In de eerste uren is het chaos. Er zijn vele incidenten gebeurd in een groot gebied, maar doordat de telefonie in grote delen van het gebied is overbelast, is het lastig om een goed beeld te krijgen van de impact.

In de ochtendjournaals verschijnen berichten (veelal via social media gedeeld) van de schade. Deze tonen op verscheidene plekken beelden van geschrokken mensen en gewonden. Ook laten deze de grote scheuren in gebouwen zien, en zelfs ingestorte plafonds.

Het gebied dat is getroffen is groot. Er worden uiteindelijk meer dan 300 incidenten gemeld. De meeste en de zwaarste hiervan liggen in de nabijheid van het epicentrum. Het effectgebied is echter veel groter. Het gaat om tientallen dorpen, gelegen in elf gemeenten: Loppersum, Eemsum, Delfzijl, Appingedam, Bedum, Ten Boer, Midden-Groningen, Winsum, Groningen, De Marne, Oldambt.

In de loop van de dag wordt duidelijk dat de schade gigantisch is. Er zijn tien dodelijke slachtoffers te betreuren. Dit betreffen voornamelijk groepjes personen die bij elkaar waren in gebouwen die instortten. Het aantal gewonden is ook groot. De inwoners helpen elkaar en doen wat ze kunnen. Er zijn 130 licht- en zwaargewonden die professionele zorg behoeven. Onder de slachtoffers bevinden zich ook hulpverleners.

De panden die zijn beschadigd of (gedeeltelijk) zijn ingestort, betreffen vele woningen en bedrijven. Enkele panden stortten na enige tijd alsnog in. Daarnaast zijn ook kerken getroffen en ander cultureel erfgoed.

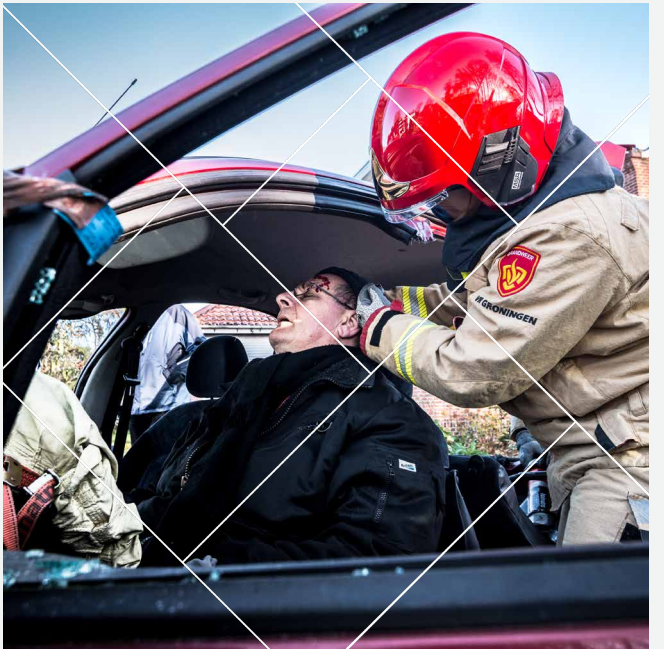
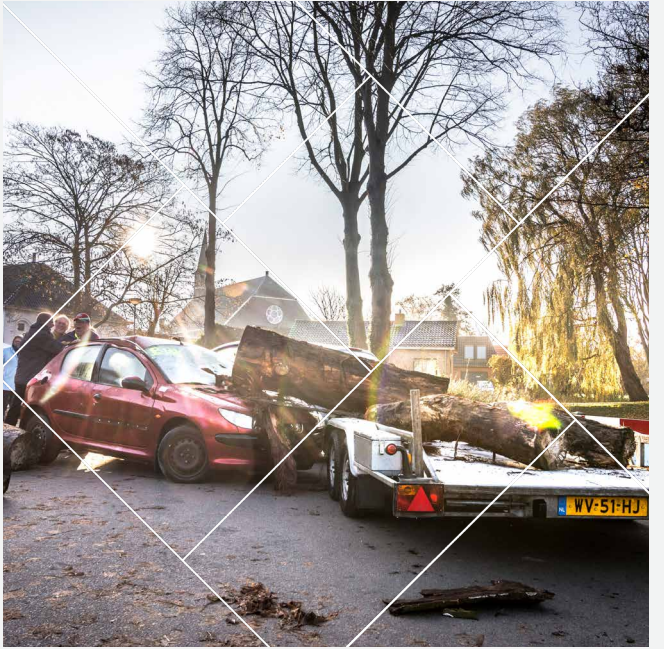
De schade aan de wegen lijkt mee te vallen, maar doordat enkele bruggen wel door de beving zijn beschadigd, stroopt alle verkeer in het gebied op en is de bereikbaarheid een probleem.

Het treinverkeer is direct stilgelegd. Als gevolg hiervan staat urenlang een trein stil in het gebied, waarin scholieren en forenzen zich ophouden. In het gebied ontstaan meerdere gaslekkages, waarvan een aantal ook leidt tot branden.

De stroom in een aantal dorpen ligt er af en ook is er schade aan waterleidingen en rioolgemalen. De waterschappen hebben direct de dijken geïnspecteerd. De schade aan de dijken en coupures zijn niet zodanig dat deze voor een doorbraak zorgen. De industrie heeft schade als het gaat om scheuren in panden. Er zijn verder geen grote effecten gemeld die zorgen voor branden of uitstoot van gevaarlijke stoffen.

Bij de vele duizenden inwoners in het gebied zit de schrik en de angst er goed in. Het ongeloof over en de rouw door het verlies van naasten door deze beving is groot. In een aantal dorpen slaat de woede toe. Deze richt zich in enkele gevallen op hulpverleners die na lange tijd arriveren. In andere gevallen richt deze zich tot winlocaties en medewerkers van de NAM.

Vele inwoners zijn de ochtend van de beving hun huis ontvlucht. Zij durven hun huis niet meer in uit angst voor instortingen. Ook de angst voor een nieuwe beving of een naschok is groot. Voor de komende nachten is het grote dilemma hoe hier mee moet worden omgegaan. Wie kan vertellen wanneer de huizen weer veilig zijn?

17 november 2018

Hulpverlening en zelfredzaamheid in het veld

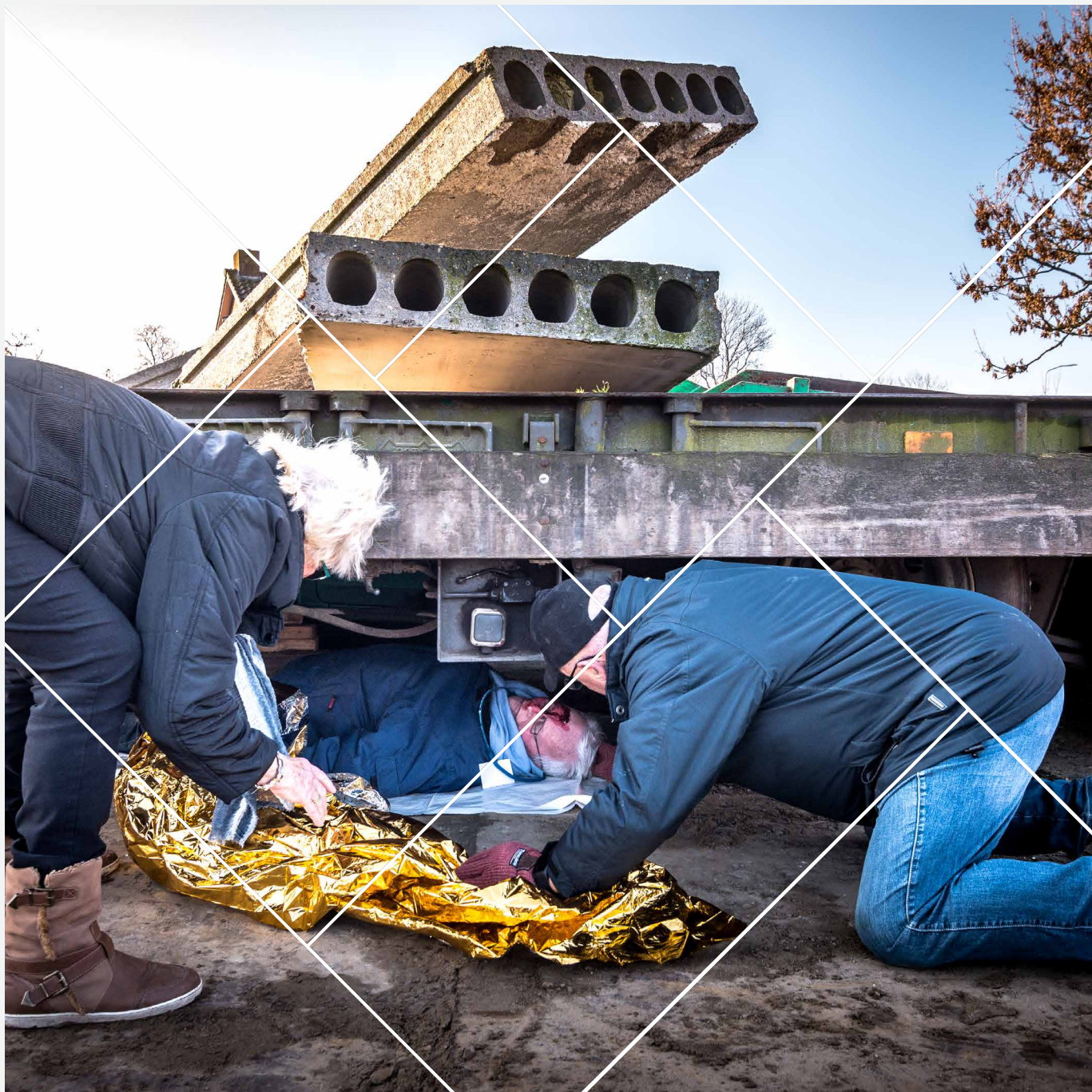
Met een oorverdovend geluid van een aardbeving, nagebootst door speakerboxen in het dorp Zuidwolde, werd op zaterdag 17 november om 9.30 uur het startsein gegeven van de oefening. Op 13 locaties in het dorp van 1200 inwoners in de (voormalige) gemeente Bedum waren incidenten in scene gezet. Dit varieerde van een ingestorte carport of een auto ongeval tot een instorting in een nagebouwde kerk.

Op het moment van de beving was geen hulpverlening ter plaatse. Gezien de omvang van de aardbeving en het aantal getroffen dorpen en gemeenten duurde het ook enkele uren voordat de eerste hulpverlening tot stand kwam. De inwoners van Zuidwolde waren op zichzelf aangewezen.

Langzaam kwamen de eerste inwoners naar buiten om te kijken wat er aan de hand was en wie hulp nodig had. Er werden afspraken gemaakt over verzamelplekken voor slachtoffers, ladders werden tevoorschijn gehaald om

slachtoffers mee te verplaatsen en zij die een EHBO-diploma hadden brachten dit in praktijk. De inwoners deden wat ze konden en waren erg inventief. Echter konden ook zij niet alles en hulpverlening was nog steeds noodzakelijk.

Pas na enkele uren, rond het middaguur, kwamen hulpverleners ter plaatse. Eerst politie, brandweer en ambulances, vervolgens aangevuld door het Rode kruis, reddingshonden en specialistische technische hulpverlening van het noordelijke Specialistische Technische Hulpverleningsteam (STH) en het landelijke USAR.nl team.

Ook Vodafone/Ziggo was aanwezig om voor de uitval van de communicatie een noodoplossing in te richten. Defensie was aanwezig om een noodbrug aan te leggen en boven het dorp vloog een drone van Defensie die beelden maakte om het overzicht te krijgen van de incidenten.

Vele anderen (er zijn zo'n 250 hulpverleners ingezet) hielpen om samen met de inwoners de

situatie in Zuidwolde onder controle te krijgen. De coördinatie ter plaatse werd in de middag gevoerd door een motorkapoverleg (MKO), zoals in de planvorming beschreven. In dit MKO werd de hulpverlening afgestemd en werden prioriteiten gesteld. Het Commando Plaats Incident (CoPI) is op deze dag in Zuidwolde opgesteld om het team te beoefenen en af te stemmen met het MKO van Zuidwolde.

De oefendoelen van de veldoefening waren:

1

Bevorderen/stimuleren
zelfredzaamheid

2

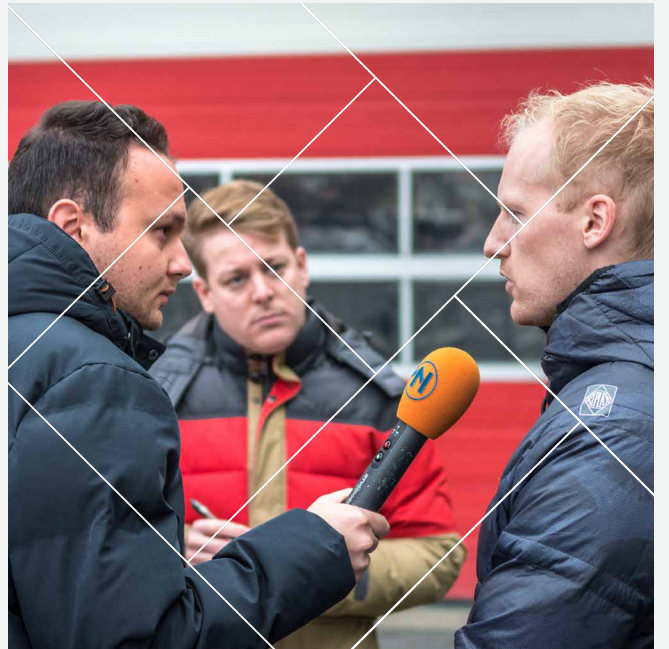
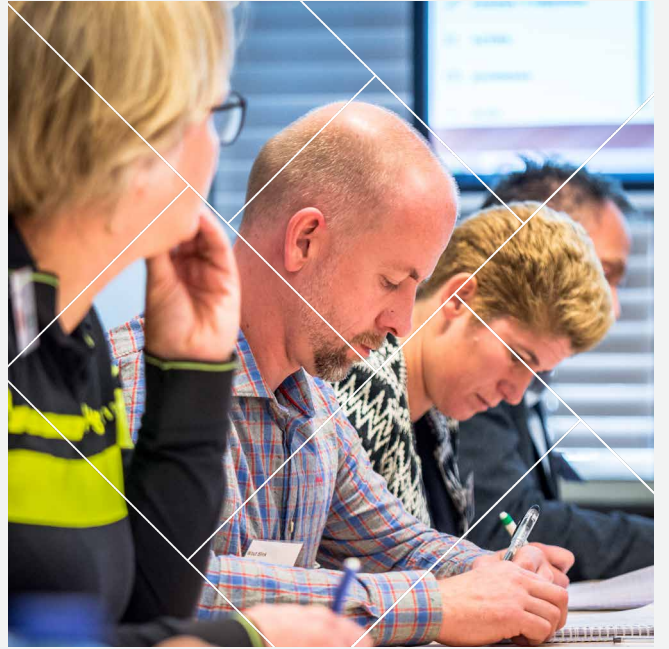
Beeldvorming
en prioritering

3

Multidisciplinaire
samenwerking

26 november 2018

Optreden crisisorganisatie

Op maandag 26 november zijn de regionale crisisteams beoefend. Het Commando Plaats Incident (CoPI), het Regionaal Operationeel Team (ROT) en het Regionaal Beleidsteam (RBT) werden een voor een opgestart in het pand van Veiligheidsregio Groningen aan de Sontweg.

De aardbeving die volgens het scenario die ochtend in Zeerijp plaatsvond had grote gevolgen in 11 gemeenten in Groningen. Meer dan 300 verschillende incidenten zijn voorbereid en werden in fasen in de oefening ingebracht. In het begin was er weinig informatie bekend en werd een groot beroep gedaan op de crisisteams om desondanks besluiten te nemen en prioriteiten te stellen.

De crisisteams CoPI, ROT en RBT zijn ingericht conform de afspraken in het Incidentbestrijdingsplan (IBP) aardbevingen. Door de grote diversiteit van de incidenten, kozen de leider CoPI en de Operationeel Leider (ROT) ervoor om in beginsel niet alle mogelijke liaisons in respectievelijk het CoPI en het ROT toe te laten. Met hen werd apart afgestemd. Wel waren vele betrokken diensten aanwezig, hiervoor is een bijzondere responscel ingericht.

Responscel

Voor deze oefendag is gekozen om elke instantie die ook van de oefening wilde leren, optimaal mee te laten doen in de oefening. In de voorbereiding bleek dat deze wens bestond en gekozen is voor een uitgebreide responscel.

Vanuit deze responscel konden instanties hun eigen dienst vertegenwoordigen en op grote schermen meekijken met de vergaderingen van de crisisteam. In totaal bestond de responscel uit ongeveer 80 personen. Deze bestond uit de volgende tafels:

- Politie
- Brandweer
- Bevolkingszorg
- Zorgcontinuïteit
- Defensie
- Waterschappen
- Vitale partners
- (Landelijke) overheden
- Communicatie en media
- Inwoners en maatschappelijke organisaties
- Meldkamer

De oefendoelen van de crisisoefening waren:

1

Beoefenen werkwijze
IBP Aardbevingen

2

Bewustwording
impact en omvang
na een zware
aardbeving

3

Onderlinge samenwerking
tussen crisisteam
en met betrokken
instanties en overheden

30 november 2018

Nazorg en herstelfase

Na een zware aardbeving zal de nafase opstarten. Met het beoefende scenario zal de nafase een periode van jaren duren. Groningse bestuurders en directies van diverse (hulp)organisaties bespraken op deze dag gezamenlijk de aanpak die voor de lange termijn noodzakelijk is en deelden daarin de dilemma's die op kunnen treden.

De nafase wordt bij grote crises al in de acute fase opgestart. De hoofden nafase zijn op 26 november ook bijeen gekomen en hebben zich voorbereid op het plan van aanpak. Op 30 november zijn deze plannen door een drietal hoofden nafase gepresenteerd en zijn de bestuurlijke dilemma's waar men tegenaan liep gedeeld.

Jos Vervuurt,
Gemeente Roermond

*(Ervaringen aardbeving
Roermond in 1992)*

Jonathan Johnson,
Gezaghebber Saba

*(Ervaringen nafase orkanen
Irma en Maria 2017)*

Martine de Bas,
Bureau De Nafase

(De lessen van de nafase)

De derde oefendag kende geen oefensetting. In de ochtend zijn onder het dagvoorzitterschap van Wouter Jong van het Nederlands Genootschap Burgemeesters diverse ervaringen uit andere grote crises gedeeld. Hierbij zijn presentaties gegeven door:

In de middag is een toelichting gegeven op het concept Plan van Aanpak Nafase/Herstelzorg door Astrid Schulting (directie Gemeentelijke kolom Groningen).

Aan de hand van dilemma's besproken de deelnemers in de middag plenair de bestuurlijke uitgangspunten die noodzakelijk zijn in de situatie in Groningen en aan de hand van het beoefende scenario.

Wouter Jong

Nederlands Genootschap
Burgemeesters

De doelstellingen van de derde oefendag waren:

1

Multidisciplinair
samenwerken
tijdens de nafase

2

Bewustwording van de
omvang en impact van
de nafase

3

Kennismaken met
het Plan van Aanpak
Nafase/Herstelzorg
Aardbevingen

**DE VOORBEREIDING
OP DRIE DAGEN
OEFENEN**

In de voorbereiding op de driedaagse aardbevingsoefening heeft een bijzonder proces plaatsgevonden dat vele positieve leerervaringen en neveneffecten kent.

In het voorjaar van 2018 is gestart met de voorbereidingen. Zo ook met de ontwikkeling van het te beoefenen scenario. De voorwaarden voor het scenario waren dat deze een zware aardbeving betrof en daarmee het IBP aardbevingen kon worden beoefend. Ook moest het scenario realistisch zijn.

In maart 2018 kondigde de Minister van Economische Zaken en Klimaat (EZK) aan de gaskraan in Groningen op termijn helemaal dicht te willen draaien. Op basis van dit kabinetsbesluit zijn door diverse instanties, zoals het Staatstoezicht op de Mijnen en de Mijnraad, in juni 2018 adviezen uitgebracht. De kans dat een zware aardbeving (tot een kracht van M5.0 op de schaal van Richter) aanwezig was en zelfs in 2019 nog iets zou toenemen, alvorens het afbouwpad van de gaswinning werd ingezet, bevestigde de noodzaak van de oefening. Deze onderzoeken vormden de basis voor het scenario. Gekozen is voor een aardbeving van M4.8 op de schaal van Richter met als epicentrum Zeerijp.

Op basis van deze aardbeving zijn door het KNMI de verwachte grondversnellingen in kaart gebracht. Er was veel kennis aanwezig van de aardbeving van 8 januari 2018 in Zeerijp, waardoor hiermee een realistisch beeld kon worden gegeven. Dit vormde de basis voor het effectgebied van de aardbeving.

De verwachtingen van de grondversnellingen en het effectgebied zeggen echter nog niks over de effecten die vervolgens kunnen optreden. Ondanks de vele onderzoeken die in Groningen in de afgelopen jaren zijn uitgevoerd over het Groninger gasveld bleek het niet eenvoudig om op basis van de oorzaak de effecten uit te schrijven. Op dat moment waren er veel onduidelijkheden en onzekerheden over de versterkingsoperatie en over de veiligheid van huizen, de industrie en de infrastructuur.

Daarom is gekozen om alle instanties, waar de actuele kennis aanwezig is, te bevragen over wat een beving als deze voor effect heeft op hun systemen of structuren. Vele diensten en instanties hebben hier gehoor aan gegeven en de meest actuele gegevens aangeleverd.

In juni 2018 is daarnaast een 'sessie fysieke effecten' georganiseerd. Zo'n 25 instanties, variërend van ziekenhuizen, vervoersbedrijven, waterschappen, telecomproviders en woningcorporaties, namen hieraan deel. Tijdens deze bijeenkomst is door de instanties gedeeld wat mogelijke effecten kunnen zijn. Een belangrijke eye-opener van deze bijeenkomst was dat de onderlinge afhankelijkheden van de effecten van het scenario voor een nog groter probleem zorgden dan de stapeling van effecten. Oftewel; als de wegen onbegaanbaar zijn en je kunt niet meer bellen dan blijkt dat in vele dorpen de hulpverlening veel langer op zich laat wachten. Dit vormt een groter beroep op zelfredzaamheid van inwoners van Groningen.

Om vervolgens een realistisch beeld te kunnen geven van wat zich afspeelt in de dorpen is het gesprek aangegaan met inwoners en sociaal-maatschappelijke organisaties. Hiervoor is in juni een 'sessie maatschappelijke effecten' georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomst waren zo'n 40 personen aanwezig. Het doel van deze bijeenkomst was om een goed beeld te krijgen van de zelfredzaamheid in het gebied. Maar ook van de mogelijke onrust die ontstaat en de uitingen hiervan. Dit vormde allemaal input voor het scenario.

In de zomermaanden is vervolgens alle aanvullende informatie verzameld om het scenario compleet te maken. Hiervoor zijn diverse gesprekken gevoerd met instellingen. Ook zijn gesprekken gevoerd met het Landelijk Operationeel Coördinatiecentrum (LOCC), het Nationaal Coördinatiecentrum (NCC) en met het Departementaal Coördinatiecentrum (DCC) van het Ministerie van EZK. Hiermee kon ook de reactie van het Rijk op een zware aardbeving als deze in het scenario worden meegenomen.

Aanjaageffect

De zorgvuldige voorbereiding op de aardbevingsoefening heeft niet alleen geleid tot een uitgebreid scenario. Doordat vele instanties en diensten hierbij waren betrokken, stelden zij zichzelf vaak ook de vraag wat de eigen rol was en hoe men zich hierop heeft voorbereid. Dit heeft bij meerdere instanties geleid tot de ontwikkeling of actualisatie van de eigen plannen en zelfs door het organiseren van oefeningen of scenariosessies.

Inwonerpanel

De driedaagse oefening is vanaf het begin voorbereid met betrokkenheid van inwoners. Vanaf het begin zijn de inwoners van Zuidwolde door middel van meerdere bewonersavonden meegenomen in de voorbereidingen.

Na de sessie maatschappelijke effecten met inwoners werd vervolgens de wens geuit om gezamenlijk meer vorm te geven aan zelf- en samenredzaamheid. 'Waarom wachten tot november als we nu al aan de slag kunnen?' was de vraag. Als antwoord hierop is vanaf de zomer van 2018 een (provinciebreed) inwonerpanel gestart. Samen met hen is in meerdere bijeenkomsten geïnventariseerd hoe inwoners zelf- en samenredzaam kunnen zijn.

Met de opbrengsten van de oefendriedaagse en met een subsidie vanuit het Nationaal Programma Groningen kunnen hierdoor vanuit Veiligheidsregio Groningen samen met inwoners initiatieven worden ondersteund om invulling te geven aan deze zelf- en samenredzaamheid.

BEVINDINGEN &

& AANBEVELINGEN

Hulpverlening en zelfredzaamheid in het veld

Tijdens de veldoefening stonden zelfredzaamheid, de multidisciplinaire samenwerking en beeldvorming en prioritering centraal. In dit hoofdstuk zijn de bevindingen en conclusies beschreven.

Zelfredzaamheid

Een aardbeving van deze schaal doet een groot beroep op de zelf- en samenredzaamheid van inwoners. Tijdens de oefening hebben in de eerste plaats de inwoners geoefend en geleerd dat de hulpdiensten niet altijd snel en overal kunnen zijn. We hebben veel inventiviteit en bereidheid om te helpen gezien. Ook ontstonden er vragen, bijvoorbeeld: Waar spreek je met elkaar af? Wie doet wat? Wie coördineert? De leerervaringen leverden een grote lijst van zaken op die voorbereid kunnen worden. Deze lijst is tot stand gekomen in samenwerking met heel veel verbonden partijen en inwoners en tijdens diverse bijeenkomsten.

Zaken die bijvoorbeeld op deze lijst staan, gaan over wat je kunt voorbereiden in je eigen huis en eigen gezin. Maar ook wat je met buurt, wijk of dorpsgenoten kunt voorbereiden.

Aanbeveling

Aanbevolen wordt dat Veiligheidsregio Groningen en de gebiedsregisseurs en dorpencoördinatoren van de gemeenten samen met inwoners van de buurten, wijken en dorpen met deze lijst op pad gaat en de leerpunten concreet maakt. Niet alleen in Zuidwolde, maar voor en met alle Groningers (in het bevingsgebied). Van belang hierbij is aan te sluiten bij de initiatieven die al lopen.

Multidisciplinaire samenwerking

Inwoners hebben een waardevolle functie vervuld bij het informeren van de hulpdiensten ter plaatse over de actuele situatie en het begripsen van de hulpdiensten. De samenwerking op het gebied van het verlenen van hulp kwam zeer beperkt uit de verf. De reflex van inwoners was om een stap opzij te doen en hulpverleners vroegen om ruimte om te kunnen werken.

Onderlinge communicatie en coördinatie tussen de hulpverleners op verschillende incidentlocaties was erg lastig. Dit kwam doordat reguliere communicatiesystemen als C2000 en mobiele telefonie overbelast of zelfs uitgevallen waren als gevolg van de aardbeving. Cruciale informatie over bijvoorbeeld het creëren van een veilige werkomgeving (er bleek nog sprake van instortingsgevaar), kon daardoor niet eenduidig worden gedeeld en leidde tot de nodige verwarring. De samenwerking tussen hulpverleners die zich op dezelfde incidentlocatie bevonden was goed.

Aanbeveling

Ontwikkel vakbekwaamheidsprogramma's voor hulpverleners waarin het betrekken van burgerhulpverlening bij reguliere hulpverlening centraal staat. In de eerste plaats met betrekking tot de aardbevingsproblematiek. Maar ook breder, zoals in het kader van hoogwater en overstromingen of bij een langdurige uitval van een NUTS-voorziening.

Besteed in vakbekwaamheidsprogramma's aandacht aan het gebruik van C2000 en met name aan de discipline om het gebruik van C2000 te beperken tot noodzakelijke berichten.

Beeldvorming en prioritering tijdens de veldoefening

Er kwam veel informatie op het CoPI af, vanwege het grote aantal incidenten dat plaatsvond. Hierdoor ontstond een information overload. Het CoPI kreeg informatie binnen die in sommige gevallen foutief was, wat de beeldvorming (en daarmee de prioritering) beïnvloed kan hebben. Het algemene beeld is dat de beeldvorming maar beperkt kon plaatsvinden, het CoPI zich daar bewust van was en dat zij roeiden met de riemen die ze hadden. Dit heeft invloed gehad op de prioritering door het CoPI.

De wijze waarop het CoPI omging met het feit dat de beeldvorming maar beperkt kon plaatsvinden, het CoPI zich daar bewust van was en dat zij roeiden met de riemen die ze hadden (dus ordenen op basis van uitgangspunten), is een aanbeveling voor alle incident management teams.

Het CoPI prioriteerde de incidenten op basis van de voor hen beschikbare informatie. Aangezien de beeldvorming ingewikkeld was, had dit invloed op de prioritering. Toch stelden het CoPI en de motorkap overleggen uitgangspunten bij de prioritering vast, namelijk "mensenlevens" of "GRIP-waardig". Het toepassen van deze uitgangspunten is positief geweest voor een consequente ordening en daarmee prioritering.

Aanbeveling

Wacht niet met acties en besluiten tot het beeld compleet is, want een compleet beeld van de situatie wordt pas achteraf bereikt. In algemene zin geldt dat in de acute fase van een incident, de dynamiek (lees chaos) groot is en de beschikbare informatie klein. Naarmate een incident langer duurt, komt er meer informatie beschikbaar en krijgen de hulpdiensten meer grip op het incident. Dit is bij ieder incident aan de orde, maar werd in de aardbevingsoefening nog eens extra uitvergroot.

Aanbeveling

Hanteer uitgangspunten voorafgaand aan het prioriteren van incidenten. Hierbij kunnen impactcriteria gericht op de vitale functies van de samenleving gebruikt worden.

Optreden crisisorganisatie

Tijdens de crisisoefening stond het werken met het Incidentbestrijdingsplan (IBP) Aardbevingen, het vergroten van de bewustwording van de impact en omvang van een zware beving en de onderlinge samenwerking tussen crisisteams centraal.

Beoefenen werkwijze IBP

Veiligheidsregio Groningen heeft voor het operationeel optreden na een (zware) aardbeving een IBP Aardbevingen tot haar beschikking. Dit IBP beschrijft de afspraken die afwijken van het generieke waar deze specifieke situatie om vraagt. Tijdens de oefening viel het op dat de meeste crisisfunctionarissen niet “in de film van het IBP” zaten. Oftewel, ze werkten zoals ze altijd doen (generiek), terwijl er iets anders van ze gevraagd werd (specifiek). Het verschil tussen de generieke aanpak en de specifieke aanpak is nu groot.

In het IBP wordt er wezenlijk iets anders gevraagd, omdat een aardbeving van deze omvang zich niet leent voor de huidige generieke aanpak. Zo gaat de huidige generieke aanpak er van uit dat er een of misschien enkele incidentlocaties zijn. Daar gaat het CoPI naar toe. Het ROT ondersteunt het CoPI op afstand, richt zich op de effecten voor de omgeving en adviseert het bevoegd gezag. Bij een aardbeving van deze omvang is er niet een of enkele incidentlocaties, maar is een groot gebied getroffen. Het CoPI krijgt daarmee automatisch een andere functie en het ROT dus ook. Immers, de context is wezenlijk anders. Daarnaast viel het op dat met name in het RBT tijdens de vergaderingen onduidelijkheid was over de samenstelling en over de individuele verantwoordelijkheden en bevoegdheden.

Aanbeveling

Pas het IBP Aardbevingen aan op basis van de ervaringen van de oefening. Bij het aanpassen van de planvorming is in ieder geval van belang dat de generieke aanpak (Regionaal Crisisplan) en de specifieke aanpak (IBP Aardbevingen) congruent zijn. Denk bij het aanpassen van het IBP ook na over de samenstelling van het RBT. Daarbij is het aan te bevelen altijd vanuit een kernbezetting van functionarissen te starten. Bijvoorbeeld in de vorm van een veiligheidsdirectie rondom het bevoegd gezag. Dit is dan namelijk goed in te richten en meteen te activeren wanneer nodig.

Aanpassingen moeten ook gedaan worden in het Regionaal Crisisplan, zodat de generieke aanpak en de specifieke aanpak op elkaar aansluiten, bijvoorbeeld met betrekking tot de GRIP-opscaling en de organieke structuur die daarmee geactiveerd wordt. Train en beoefen crisisfunctionarissen in de aangepaste werkwijze van het IBP Aardbevingen en het Regionaal Crisisplan. In algemene zin is het van belang dat crisisfunctionarissen beter weten wat hun taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden zijn bij de aanpak van rampen en crises, en wat er van deze functionarissen wordt verwacht. Hieraan moet bij opleidingsactiviteiten meer aandacht worden besteed.

Bewustwording impact en omvang zware beving

De inwoners, crisisorganisatie en daaraan verbonden partijen hebben enorm veel geleerd door de voorbereiding op het oefenen met een aardbevingsscenario van deze omvang. Het besef dat een aardbeving op deze schaal niet alleen leidt tot ingestorte gebouwen, maar ook tot ontwrichting van infrastructuur, nutsvoorzieningen, telecommunicatie en andere “maatschappelijke zekerheden” kan leiden, heeft de bewustwording vergroot op de volgende punten:

- Inwoners zijn in de eerste uren op zichzelf aangewezen;
- Het gebied is beperkt toegankelijk / moeilijk bereikbaar;
- Reguliere communicatiemiddelen voor het verkrijgen van informatie en commandovoering zijn beperkt of niet voorhanden;
- Het duurt meer dan vier tot acht uur voordat enigszins in beeld gebracht is wat de omvang van de schade is;
- Elektriciteit, gas, water en telecom en andere vanzelfsprekende voorzieningen kunnen gedurende langere periode niet beschikbaar zijn;
- Continuïteit en vervanging van crisisfunctionarissen is noodzakelijk.

Aanbeveling

Houd de impact van een zware beving “on top of mind”, zolang dit aan de orde is. Bijvoorbeeld door periodiek (lokaal) te blijven trainen en oefenen met realistische aardbevingsscenario’s.

Onderlinge samenwerking crisisteams

De samenwerking tussen CoPI en ROT en tussen ROT en RBT verliep moeizaam. Samenwerking tussen deze teams krijgt normaliter vooral vorm en inhoud doordat de voorzitters en de informatiemanagers van deze teams elkaar goed weten te vinden (afstemmen tussen wie doet wat en wat heb je nodig van de ander) en samen aan hetzelfde werken (wie heeft welke informatie nodig). De leider CoPI en de Operationeel Leider konden elkaar niet of nauwelijks bereiken, waardoor afspraken over wie doet wat en wat heb je van elkaar nodig niet gemaakt werden.

Het gevolg hiervan was dat de gewenste informatiebehoefte (gebaseerd op het oogmerk van de Operationeel Leider), niet helder was - in ieder geval voor het ROT. Het ROT kon daardoor niet ordenen in informatie en daardoor ook geen bruikbaar beeld voor het RBT maken.

De Operationeel Leider kon hierdoor ook niet aan de informatiebehoefte van het RBT voldoen. Tevens was de vraag aan de Operationeel Leider om informatie aan te leveren in dit korte tijdsbestek onrealistisch. Wat betreft de samenwerking binnen het team, zaten er in het ROT en met name in het RBT veel mensen aan tafel, waarvan niet altijd even duidelijk was vanuit welke hoedanigheid dat was. Veel mensen aan tafel betekent in algemene zin ook meer kennis, maar het is niet altijd gezegd dat extra kennis positief is voor wat je wil bereiken.

Aanbeveling

Ontwikkel een visie op realistische opkomst-tijden van alle onderdelen in de crisisorganisatie, tijdens een incident als deze, waarbij je er van uit mag gaan dat het reguliere frame van opkomst-tijden - CoPI op 30 minuten, ROT op 45 minuten en RBT op 60 minuten - niet passend is bij dit scenario. Immers, het CoPI is niet binnen 30 minuten op de incidentlocatie. Aanbevolen wordt te inventariseren hoe burgemeesters invulling geven aan hun rol in deze eerste uren.

Durf als voorzitter van een crisisteam (zowel CoPI, ROT als RBT) extra kwaliteit/ kennis toe te voegen als dat nodig wordt geacht, maar stuur gerust ook mensen weg als ze niet nodig zijn. Een crisisteam moet compact genoeg zijn voor de taak waarvoor het op dat moment ingericht is. Het toevoegen van extra competente adviseurs voor specifieke taken (bijvoorbeeld bij het prioriteren van grote aantallen incidenten of het raadplegen van juridische ondersteuning) kan van toegevoegde waarde zijn. Aanbevolen wordt te inventariseren welke kernbezetting beter kan functioneren. Gedacht kan worden aan een veiligheidsdirectie rondom het bevoegd gezag.

Nazorg en herstelfase

De derde dag stond in het teken van de nafase. Tijdens deze dag is met bestuurders, directeuren en andere betrokkenen gesproken over de multidisciplinaire samenwerking en de bewustwording en impact van de nafase. Daarnaast is het in ontwikkeling zijnde Plan van Aanpak Nafase/Herstelzorg besproken.

Multidisciplinair samenwerken tijdens de nafase

Het is belangrijk om een 'caring government' te zijn. Mensen moeten zich erkend voelen en de weg naar hulpverlening moet gemakkelijk zijn. Bovendien is erkennen niet hetzelfde als verantwoordelijkheid nemen. Het is belangrijk om goed te weten wat de rol en positie is van iedere partner in de crisis en in de nafase.

Na een beving, wanneer inwoners tijdelijk hun huis hebben verlaten vanwege schade of gevaar-zetting, bestaat de angst voor naschokken of nieuwe bevingen. Het is van belang dat iedereen zo snel mogelijk terug kan naar zijn eigen woonomgeving. Het moet dan wel duidelijk zijn of dit veilig kan.

Aanbeveling

Organiseer tijdens de nafase één loket, een frontoffice voor inwoners en goede samenwerking tussen partijen in de backoffice. Het gaat hierbij om de gedachte er achter; iedere inwoner heeft op dezelfde eenvoudige wijze toegang tot dezelfde instanties en informatie, ongeacht in welke gemeente. Nader onderzocht moet worden hoe de één-loket-gedachte vorm en inhoud moet krijgen.

Bijvoorbeeld een frontoffice per gemeente, of een frontoffice voor het hele gebied.

De reacties uit de interviews op welke vorm hiervoor de beste is, was gelijk verdeeld. Het is belangrijk dat gemeenten zicht krijgen op de inwoners die meervoudige schade aan hun huis hebben; hoe ingewikkeld het mogelijk ook is, maar het is nadrukkelijk aan te bevelen om nu al duidelijke afspraken te maken met de Nationaal Coördinator Groningen, de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade en de gemeenten over het mogen delen van informatie en betrek inwoners hierbij. De recente beving in Westerwijtwerd leerde de veiligheidsregio - opgeschaald naar GRIP 2 - dat het nog steeds moeite kost om beschikking te krijgen over de noodzakelijke informatie om de juiste maatregelen te treffen. Maar ook buiten GRIP situaties om, moeten de betrokken partijen over de juiste informatie beschikken om hun werk goed te kunnen doen.

Onderzoek en leg vast wie na het tijdelijk verlaten van een woning vanwege schade of gevaar-zetting de taak heeft om te verklaren dat een woning weer veilig is om naar terug te keren.

Bewustwording impact en omvang nafase

Misschien zou je kunnen zeggen dat we sinds 2012 door de bevingen en de gevolgen daarvan in een permanente staat van nafase zitten. Immers, de nafase is gericht op herstellzorg. Je kunt ook veronderstellen dat er sprake is van een crisis. Er is veel onzekerheid. Bestuurders willen duidelijkheid geven, maar kunnen dat niet.

Aanbeveling

Maak van tevoren duidelijke afspraken over communicatie tijdens de nafase, en communiceer duidelijk, eerlijk en transparant. Ook als er nog geen volledig beeld is. Richt een door de overheid erkende plek in waar mensen naartoe kunnen met hun vragen en emoties. Het is belangrijk te erkennen dat mensen frustratie, angst en woede moeten verwerken. Daar moet de overheid in voorzien.

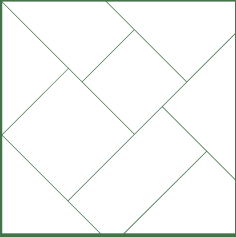
Het concept Plan van Aanpak Nafase – herstelzorg Aardbevingen

Het is belangrijk om een harde knip te maken tussen de crisis en de nafase, die gepaard gaat met een zorgvuldige overdracht en om niet af te schalen voordat dit goed georganiseerd is. Anders komt er verwarring over verantwoordelijkheden. Maar de vraag die daarbij wel gesteld moet worden, is of afschaling van de crisisorganisatie en daarmee overdracht in een keer plaats moet vinden, of afschalen op onderdelen (a-synchroon).

Aanbeveling

Verwerk de ervaringen van de oefening en de interviews in het Plan van Aanpak Nafase - herstelzorg. Hierin zijn bestuurlijke uitgangspunten opgenomen. Verbeter deze bestuurlijke uitgangspunten in samenspraak met inwoners (inventariseer wat zij van belang vinden tijdens de nafase) en sluit aan bij initiatieven die er al zijn. Daarnaast is het van belang om de governance van de nafase goed te beschrijven. Tot slot dient het plan van aanpak niet alleen bekend te zijn binnen bevolkingszorg, maar bij alle betrokken partners.

Algemene conclusie en neveneffecten

Drie dagen oefening met een aardbevingsscenario. Drie oefendoelen per dag. Deze negen oefendoelen waren afgeleid van de ambitie van Veiligheidsregio Groningen. Namelijk om samen beter voorbereid te zijn op de effecten van een zware aardbeving.

De aardbevingsoefening heeft de inwoners van Zuidwolde, de crisisorganisatie van de veiligheidsregio en alle andere aan de aardbevingsproblematiek verbonden organisaties en partijen geleerd wat de impact en omvang van een grote beving kan zijn. Inwoners hebben geleerd dat zij zelf heel veel meer kunnen dan gedacht. Een grote mate van zelfredzaamheid is hard nodig, omdat de oefening ook leerde dat de hulpdiensten de eerste uren niet of nauwelijks in staat zullen zijn om ter plaatse te komen.

De belangrijkste inzichten van drie dagen oefenen, zijn:

1

Vorbereiding en uitvoering van deze oefening heeft de bewustwording van de impact van een zware beving enorm verhoogd. Alle betrokken partijen hebben een beter beeld gekregen bij wat een beving van deze omvang betekent. Niet alleen zijn er enorm veel schadegevallen en daarmee mogelijk gewonden, maar de cascade- en langetermijneffecten zijn niet minder. Nutsvoorzieningen komen onder druk te staan, telecommunicatie is niet of in beperkte mate mogelijk en het gebied is voor alle hulpverlening moeilijk bereikbaar. Het proces van de voorbereiding op de oefening heeft ertoe geleid dat bij vele instanties zowel voorafgaand als na de oefendriedaagse leerervaringen zijn opgedaan en verwerkt in plannen en oefeningen.

2

Het duurt lang om in beeld te krijgen wat er aan de hand is (minstens vier tot acht uur). Dit is een gegeven door het ontbreken van voorzieningen in combinatie met omvang van de effecten. Dit betekent dat alle onderdelen het moeten doen met de informatie die wel voorhanden is. Dat levert een spagaat op voor alle partijen. Iedereen beslist het liefst op basis van een totaalbeeld, maar dat is er nog lang niet.

3

Inwoners zijn de first responders bij een incident. Ook bij de beving. Dit betekent dat ze waardevolle informatie hebben voor de hulpverleners die ter plaatse komen. Hulpverleners maakten daar ook goed gebruik van. Samenwerking met inwoners vond ook plaats in het "gidsen". Daadwerkelijk hulp verlenen (bijvoorbeeld gewondenverzorging) kwam minder uit de verf in de samenwerking tussen hulpverleners en inwoners

Het organiseren van de oefening leverde nog veel meer op dan alleen voorgaande, waardoor Veiligheidsregio Groningen beter voorbereid is op de effecten van een zware aardbeving dan voorheen.

Door het gezamenlijk schrijven aan het realistische oefenscenario, kregen alle betrokken partijen inzicht in wat een zware beving voor de eigen bedrijfsvoering kan betekenen. De gezamenlijke voorbereidingen, de werksessies en de vele werkbezoeken zette diverse partijen aan, om werk te maken van de mogelijke gevolgen van een zware beving. Samenwerkingsverbanden zijn hierdoor ontstaan of versterkt. Deze processen hebben een positieve uitwerking op het samen voorbereid zijn op een aardbeving.

Tot slot heeft de oefening alle betrokken partijen geleerd om verder te kijken dan alleen naar de fysieke gevolgen van een aardbeving. Sociaal-maatschappelijk en psychologisch zijn er veel effecten merkbaar vanwege de gaswinnings- en aardbevingsproblematiek. De partijen zijn zich daar onder andere door deze oefening nog meer bewust van geworden.

Betrokken partijen

Bij de oefening zijn veel (crisis)partners en overige partijen betrokken geweest. Hieronder volgt een lijst met deze partijen.

- Veiligheidsregio Groningen
- Brandweer
- GHOR
- GKG
- Meldkamer Noord-Nederland
- Politie
- Waterschap Noorderzijlvest
- Waterschap Hunze en Aa's
- Openbaar Ministerie
- Defensie
- Provincie Groningen
- GGD
- STH
- Ambulancezorg Groningen
- USAR
- Speurhonden.nu
- COT
- IFV
- Ommelander Ziekenhuis
- UMCG
- Martini Ziekenhuis
- Huisartsenzorg
- Lentis
- Cosis
- RAV
- Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade
- Omgevingsdienst Groningen
- V&R
- RTV Noord
- Dagblad van het Noorden
- Rijkswaterstaat
- Vodafone / Ziggo
- Waterbedrijf Groningen
- ProRail

- Enexis
- Stichting Groninger Dorpen
- Groninger Gasberaad
- Groninger Bodem Beweging
- Rijksuniversiteit Groningen
- Hanzehogeschool Groningen
- EPI-Kenniscentrum
- NCTV
- LOCC
- Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
- Nationaal Coördinator Groningen
- NAM
- Gasunie
- C14-Woningcorporaties
- Rode Kruis
- Stichting Salvage

- De Zijlen, zorglocaties
- Libau
- Stichting Stop Zoutwinning
- Dorpsbelangenwerkgroep
Versterking Overschild (DVO)
- LTO
- Vereniging Dorpsbelangen Loppersum
- Dorpsbelangen Zijldijk
- Diverse inwoners, m.n. van Zuidwolde
- Basisschool 't Groenland Zuidwolde
- Diverse locaties in Zuidwolde,
zoals Moeke Vaatstra en het dorpshuis
- OnVeiligheidsregio
- Ons Laand Ons Luu

Methodische verantwoording

De bevindingen, conclusies en aanbevelingen in dit evaluatiedocument zijn gebaseerd op diverse bronnen en zijn tot stand gekomen door middel van verschillende methoden van dataverzameling. In de evaluatie is gefocust op bevindingen en aanbevelingen ten aanzien van de negen gestelde oefendoelen. Hiermee is de multidisciplinaire crisisorganisatie geëvalueerd en vallen monodisciplinaire evaluaties buiten de scope van deze algemene evaluatie.

Tijdens de veldoefening in Zuidwolde zijn processen en onderdelen van de oefening geobserveerd. Hiervan zijn vervolgens waarnemingsverslagen gemaakt. Daarnaast is een enquête afgenomen onder de hulpverleningsdiensten die deelnamen aan deze oefendag. De crisisteams die beoefend werden op de crisisoefening zijn geobserveerd door een waarnemer, waarvan vervolgens waarnemingsverslagen zijn gemaakt. Het handelen van de crisisteams volgens het IBP Aardbevingen is separaat geobserveerd door een waarnemer. Ter evaluatie van de crisisoefening zijn daarnaast interviews afgenomen met de leider CoPI en de ROL. Tevens is het merendeel van de leden van het RBT geïnterviewd.

Van de laatste dag van de oefening, de dag die zich richtte op het bespreken van de nafase, is een waarnemingsverslag gemaakt op basis van de observaties van drie waarnemers. In de interviews die zijn afgenomen met de leden van het RBT die ook aanwezig waren op de derde oefendag, is tevens gesproken over de nafase.

Bij de aardbevingsoefening was een groot aantal partijen betrokken en veel mensen hebben deelgenomen. Niet al deze betrokkenen konden persoonlijk gesproken worden over hun ervaringen. Omdat het echter wel van groot belang is dat alle betrokkenen de kans kregen om hun ervaringen met de oefening te delen, is een slotconferentie georganiseerd. Deze vond plaats in Hanze Plaza te Groningen op 25 maart 2019. Zo'n 120 deelnemers waren aanwezig op de slotconferentie, waarin werd stil gestaan bij de bevindingen van de oefening tot dan toe, en waarin de deelnemers in verschillende workshops hun ervaringen gezamenlijk konden bespreken. Deze slotconferentie leverde waardevolle input op voor de evaluatie van de drie oefendagen.

Voor deze evaluatie zijn de volgende bronnen gebruikt:

- Veldoefening: waarnemingsverslagen
- Veldoefening: waarnemingsverslag van het CoPI
- Veldoefening: enquête onder hulpverleningsdiensten
- Veldoefening: interview met de oefenleider
- Veldoefening: evaluatieverslag van RAV (mono)
- Veldoefening: enquêteformulieren onder inwoners van Zuidwolde
- Veldoefening: bewonersavonden in Zuidwolde
- Crisisoefening: waarnemingsverslagen van het CoPI, ROT en RBT
- Crisisoefening: waarnemingsverslag van werkwijze volgens het IBP Aardbevingen
- Crisisoefening: evaluatieverslag van het LOCC
- Crisisoefening: evaluatieverslag van GHOR Groningen
- Nafasedag: waarnemingsverslagen
- Nafasedag: bijeenkomst met Hoofden Nafase over het Plan van Aanpak Nafase/Herstelzorg
- Totaal: opbrengsten uit de slotconferentie (120 deelnemers)
- Totaal: aanvullende interviews (zie volgende pagina)

Interviews

Naast de analyse van de waarnemingsverslagen en enquêtes zijn bijna 20 betrokken bestuurders, directeuren en adviseurs geïnterviewd. De lijst van geïnterviewden is hieronder opgenomen.

1. Leider CoPI
2. Operationeel Leider
3. Burgemeester gemeente Groningen / voorzitter RBT ten tijde van de crisisoefening
4. Wethouder gemeente Oldambt
5. Sectorhoofd Politie Noord-Nederland
6. Secretaris Groninger Gasberaad
7. Commandant Brandweer Groningen
8. Regionaal Militair Commandant - 43 Gemechaniseerde Brigade
9. Directeur Publieke Gezondheid GGD Groningen
10. Burgemeester gemeente Loppersum
11. Hoofdofficier van Justitie - arrondissementsparket Noord
12. Dijkgraaf Hunze en Aa's
13. Senior medewerker kabinet Provincie Groningen
14. Voormalig burgemeester gemeente Bedum
15. Directeur gemeente Westerkwartier
16. Gemeentesecretaris gemeente Westerkwartier
17. Hoofd Crisisbeheersing Veiligheidsregio Groningen
18. Burgemeester Midden-Groningen
19. Directeur Veiligheidsregio Groningen

Colofon

Vastgesteld door het Algemeen Bestuur van Veiligheidsregio Groningen op 28 juni 2019

Steller

Scherp in Veiligheid

Concept, ontwerp & opmaak

Joost Drijver, Degelijk Design

Fotografie: Ingmar Vos en Ewoud Rooks (pagina 6)

www.veiligheidsregiogroningen.nl

VEILIGHEIDSREGIO
GRONINGEN

